

Zdzisław Noga

MAPA TOPOGRAFICZNA GALICJI, TZW. MAPA MIEG'A,
JAKO ŹRÓDŁO DO DZIEJÓW LOKALNYCH

Dzieje lokalne, historia poszczególnych miast i wsi Małopolski epoki przedrozbiorowej są stosunkowo dobrze udokumentowane w źródłach pisanych. Gorzej przedstawia się kwestia źródeł kartograficznych. Kartografia polska epoki przedrozbiorowej nie dopracowała się bowiem szczegółowych map, które można by wykorzystać w badaniach nad przeszłością małych ojczyzn¹. Wyjątek stanowią tu nieliczne mapy wielkoskalowe poszczególnych dóbr i ich rozgraniczeń, które ostatnio przedstawiła Janina Stoksik w znakomitej książce poświęconej mierniczym dawnej Polski i ich dziełom². Dlatego warto odnotować, że miłośnicy i badacze historii regionalnej i lokalnej Małopolski otrzymali ostatnio znakomite źródło, które może być bardzo pomocne w rekonstrukcji dziejów małopolskich miast i wsi epoki przedrozbiorowej. W 2012 roku ukazały się bowiem drukiem dwa z zaplanowanych piętnastu tomów edycji monumentalnej mapy topograficznej Galicji, następnie w roku ubiegłym wydano tom kolejny³. Mapa ta jest zwana popularnie mapą Mieg'a od nazwiska kartografa austriackiego – majora, a potem podpułkownika Friedricha von Miega, który kierował jej opracowaniem od 1779 roku do swojej nagłej śmierci jaka nastąpiła 12 marca 1783 roku w Sieniawie, majątku Czartoryskich pod Przeworskiem. Dokończył ją zespół kartografów dowodzony przez majora Franza von Waldaua.

Wspomniana mapa pozostaje od dawna przedmiotem zainteresowania badaczy i miłośników historii lokalnej. Nic dziwnego, skoro jest to pierwsze tak dokładnie opracowane i wykonane w takiej skali zdjęcie

¹ Zob. K. B u c z e k, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963.

² J.M. S t o k s i k, *Geometrzy małopolscy do końca XVIII wieku. Z dziejów geodezji i kartografii wielkoskalowej w Polsce*, Kraków 2013, s. 127–204.

³ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, T. 1–2, 4, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2012–2013; o projekcie edycji zob.: W. B u k o w s k i [et al.], *Edycja rękopiśmiennej mapy topograficznej Galicji z lat 1779–1783 (tzw. mapy Mieg'a) z Archiwum Wojennego w Wiedniu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 59: 2011, nr 1, s. 101–105.

topograficzne ziem polskich dawnego zaboru austriackiego, nazywanego urzędowo Królestwem Galicji i Lodomerii. Mapa pochodzi jeszcze z okresu przedindustrialnego, sprzed wielkich zmian wywołanych rozwojem przemysłu, wzrostem liczby ludności, z czasów systemu feudalnego i pańszczyzny na wsi. Wówczas wygląd miast i wsi, zagospodarowanie terenu, sieć dróg wyglądały inaczej, niż obecnie. Większe miasta były jeszcze otoczone murami. Dopiero w okresie kapitalistycznej urbanizacji zaczęto je wyburzać, gdyż nie spełniały już funkcji obronnych, a tylko stanowiły przeszkodę w rozwoju przestrzennym (o ich walorach zabytkowych nikt wówczas nie myślał). Dobrze widoczne jest to na mapie (sekcja 23 w tomie 1 i sekcja 31 w tomie 2), obejmującej tereny wchodzące w skład obecnego miasta Krakowa. Samo miasto Kraków, oznaczone tylko schematycznie, gdyż nie wchodziło jeszcze w skład Austrii (granicą I rozbioru Polski była Wisła) obejmowało wówczas obszar w obrębie murów średniowiecznych, podobnie jak sąsiednie miasto Kazimierz. Natomiast na przylegających do prawego brzegu Wisły obszarach zachowała się ukształtowana jeszcze w średniowieczu sieć osadnicza, która różni się zasadniczo od współczesnego stanu zagospodarowania tego terenu.

Podobnie było na innych obszarach Małopolski. Można bez większego błędu przypuścić, że zarejestrowany na mapie topograficznej Galicji w 2. poł. XVIII wieku stan środowiska przyrodniczego oraz tzw. krajobrazu kulturalnego, czyli zmian wprowadzonych w wyniku działalności człowieka (w tym wielkość poszczególnych punktów osadniczych) przetrwał niezmieniony od dawna, niekiedy nawet od średniowiecza. Wynika to stąd, że w czasach przedindustrialnych zmiany w zagospodarowaniu terenu nie następowały gwałtownie jak w epoce industrialnej, lecz dokonywały się powoli. Miasta i wsie utrzymywały przez wiele pokoleń podobny stan zaludnienia i układ przestrzenny. Sieć dróg nie przechodziła większych zmian, bo przecież sposób podróżowania i transportu towarów pozostawał niezmienny od średniowiecza. Nie było zresztą wystarczających sił i środków na modernizację dróg, które są w opisach do Mapy określane najczęściej jako złe i dziurawe.

Już w świetle tych kilku uwag nie ulega kwestii, że przedstawiana tu mapa topograficzna Galicji ma wyjątkowy charakter. Wybitny austriacki historyk kartografii określił ją jako „Dzieło monumentalne, które z dzisiejszego punktu widzenia zalicza się do najwybitniejszych osiągnięć kartograficznych XVIII wieku”⁴. Tym bardziej dla ziem polskich, gdyż powstałe wcześniej lub równo ze zdjęciem józefińskim mapy Polski nie mogą być z nim porównywane ani

⁴ J. D ö r f l i n g e r, *Vom Aufstieg der Militärkartographie bis zum Wiener Kongress (1684–1815)* [w:] I. K r e t s c h m e r, J. D ö r f l i n g e r, F. W a w r i k, *Österreichische Kartographie. Von den Anfängen in 15. Jahrhundert bis zum 21. Jahrhundert. Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie*, Bd. 15, Wien 2004, s. 78.

GALICJA

na józefińskiej mapie topograficznej

1779-1783

Tom 1

Część B

Faksymilia arkuszy 1-30

Die Josephinische Landesaufnahme von

GALIZIEN

1779-1783

Band 1

Teil B

Faksimileblätter 1-30

ze względu na skalę, ani na dokładność. Warto zatem poświęcić kilka uwag genezie mapy Mieg'a. Powstała ona jako część wielkiego przedsięwzięcia kartograficznego nazywanego zdjęciem józefińskim (od imienia cesarza Józefa II) lub pierwszym zdjęciem wojskowym. Prace nad nim podjęto w monarchii habsburskiej równo przed 250 laty i konsekwentnie, niemal w pełni zrealizowano. O rozmachu tej inicjatywy świadczy fakt, że do roku 1787, czyli w ciągu nieco ponad dwudziestu lat skartowano terytorium o powierzchni 570 tys. km², obejmujące kraje pozostające wówczas we władaniu Habsburgów, w tym m.in. dzisiejszą Belgię, Wenecję, Chorwację i Słowenię⁵. Mapa ta obejmuje ponad 3500 kart, przy czym sama Galicja została przedstawiona na 413 kartach, o prawie jednolitych wymiarach 24x16 cali (63x42 cm). Dodajmy od razu, że obszar zajęty przez Austrię w III rozbiorze Polski (tzw. Nowa Galicja albo Galicja Zachodnia) także został skartowany, tyle że później. Mapa Mayera von Heldensfelda została wykonana dla tych terenów w latach 1801–1804. Wszystkie mapy wykonano w jednolitej skali 1: 28 800, co oznacza, że 1 cal na mapie odpowiadał 1000 kroków w terenie. Prace nad mapą wykonano zarówno w terenie i we Wiedniu w ciągu zaledwie czterech lat (1779–1783). W terenie oficerowie austriaccy przy pomocy nowoczesnych wówczas metod wstępnej triangulacji, ale także sznurów i łańcuchów mierniczych oraz innych narzędzi i na podstawie obserwacji wykonali oryginał mapy. Cechuje się on nieco mniej starannym rysunkiem. Na podstawie tego oryginału kartografowie wykonali we Wiedniu dwie kopie. Ich rysunek jest już bardziej staranny. Wiele nazw zostało zweryfikowanych, każdą sekcję ujęto w ramkę. Ponadto, na każdej sekcji zamieszczono tabelę zawierającą alfabetyczny wykaz przedstawionych miejscowości. Do tej tabeli planowano również wprowadzić dane dotyczące liczby mieszkańców, domów i koni, których jednak nigdy nie uzupełniono; te rubryki pozostają niewypełnione. Warto tu dodać, że kierunek północny wyznaczano przy pomocy busoli, czyli na biegun magnetyczny, który jest zmienny. Dlatego dziś sekcje mapy są „odchylone” od północy o ok. 13–15 stopni (ilustrują to zamieszczone we *Wstępie* do każdego tomu edycji mapy podziałów administracyjnych autorstwa Janusza Szyszki).

Przez wiele lat tzw. mapa Mieg'a pozostawała tajna ze względu na jej znaczenie wojskowe, a dostęp do niej miało niewielkie grono osób, dopuszczonych za osobistą zgodą cesarza. Dopiero w 1864 roku została ujawniona wiadomość o jej istnieniu, a zaprezentowano ją publicznie po raz pierwszy w 1873 roku podczas wystawy światowej w Wiedniu. W Polsce stała się znana jeszcze później, bo dopiero po I wojnie światowej. Odkrył ją w zbiorach wiedeńskich prof. Ludomir Sawicki (1919–1920) w trakcie prac Polskiej Komisji Likwidacyjnej, która na mocy traktatu St. Germain

⁵ Dokładne informacje znajdzie Czytelnik w przytoczonych powyżej tomach edycji źródłowej.

Mapa topograficzna Galicji, tzw. mapa Mieg'a, jako źródło do dziejów lokalnych

miała określić polskie roszczenia do dóbr kulturalnych po nieistniejącej już monarchii habsburskiej. Mapa topograficzna Galicji nie została przejęta przez odrodzone państwo polskie, tyle tylko, że sprowadzono jej odbitki na szklanych negatywach do Biblioteki Narodowej w Warszawie. Słabej jakości, czarno-białe kopie mapy znajdują się dotąd w kilku polskich instytucjach naukowych. Z nich właśnie najczęściej korzystali badacze historii lokalnej, nie wykorzystując przy tym wartościowych opisów.

Do mapy sporządzono bowiem opisy, o czym korzystający dotychczas z odbitek przechowywanej w Archiwum Państwowym we Wiedniu mapy w większości nie wiedzieli. Opisy zostały sporządzone w formie tabeli, gdzie uwzględniono najważniejsze z punktu widzenia wojskowego (bo mapa została opracowana do celów wojskowych) elementy, takie jak: nazwa miejscowości, odległości od sąsiedniej miejscowości podane w czasie przemarszu (godziny), solidne budowle (tzn. z reguły budynki murowane), następnie w kolejnych pięciu rubrykach opisano wody, lasy, łąki i bagna, drogi, oraz otaczające daną miejscowość góry. Sporządzone w języku niemieckim w sześciu opasłych tomach opisy wydano w języku niemieckim, ale również przetłumaczono je w edycji na język polski, co znacznie ułatwi korzystanie z tego źródła. Oryginały są bowiem bardzo trudno czytelne, zwłaszcza dla niedoświadczonego badacza. Dla lepszej orientacji Czytelnika opublikowano w edycji opracowaną przez Andrzeja Janeczka legendę, której oryginalna mapa nie zawiera. Dzięki temu źródło słabo dotychczas wykorzystywane staje się powszechnie dostępne.

O wartości mapy Mieg'a napisano szczegółowo we *Wstępie* do edycji. Warto tu tylko dodać, że tak mapy, jak i opisy zawierają wiele nieznanych często treści. Z wielką precyzją oznaczono na mapie przebieg cieków wodnych i stałe zbiorniki wodne, zalesienie, a niekiedy nawet rozłogi pól, wyrysowano drogi, dalej zamki, dwory i kościoły, zabudowania folwarczne i chłopskie, a nawet krzyże przydrożne. Zlokalizowano młyny, tartaki, cegielnie i inne obiekty przemysłowe. Potwierdzenie funkcjonowania tych obiektów znajdujemy często w źródłach pisanych, ale na ich podstawie trudno jest precyzyjnie określić ich rzeczywistą lokalizację. Umieszczenie obiektów na mapie rozwiewa te wątpliwości. Ważną kwestią jest stan środowiska przyrodniczego. Moją uwagę przykuł stan zalesienia. Oznaczony na mapie obszar lasów (które zostały także opisane, z uwzględnieniem rodzaju drzewostanu), przynajmniej na niektórych znanych mi obszarach, wydaje się mniejszy niż obecnie. Zagadnienie to wymaga jeszcze dalszych badań, ale materiał jaki dostarcza mapa stanowi znakomitą do tego podstawę.

Bogactwem mapy jest zarejestrowane na niej nazewnictwo. Słowiańskie nazwy zostały wprawdzie często przekreślone przez nie znających języka polskiego oficerów-kartografów, ale przetrwały. To nie tylko nazwy miast i wsi, ale także przysiółków i niekiedy nazwy własne domów, młynów,

karczmem i innych obiektów wzniesionych przez naszych przodków. Są też nazwy rzek i potoków oraz gór. W przypadku tych ostatnich są to nazwy często dziś niezachowane lub zapomniane.

Dla porządku trzeba dodać, że mapa Galicji nie jest oczywiście doskonała⁶. Zdarzają się sięgające nawet kilkuset metrów zniekształcenia wymiaru liniowego, zwłaszcza w trudniej dostępnych terenach górzystych i zalesionych. Ujawniają się jej błędy przy próbach połączenia poszczególnych sekcji, które do siebie nie zawsze dokładnie pasują. Błędy te wynikały z różnych przyczyn, w tym z niedoskonałości instrumentów pomiarowych i samego pomiaru. Mimo tych drobnych niedociągnięć nie ulega kwestii, że w studiach nad dziejami wsi i miast Małopolski przedrozbiorowej mapa topograficzna Galicji odgrywa fundamentalną rolę. Daje bowiem pełny i precyzyjny, kartograficzny obraz środowiska naturalnego i zagospodarowania terenu w drugiej połowie XVIII wieku. Jeżeli wszystko potoczy się zgodnie z planem, to w ciągu 10 najbliższych lat cała mapa Mieg'a Galicji zostanie opublikowana. Będzie to niewątpliwie impuls do dalszych studiów również nad dziejami lokalnymi.

⁶ A. J a n e c z e k, *Pierwsze zdjęcie wojskowe Galicji (tzw. Mapa Mieg'a) z lat 1779–1783. Znaczenie, wartość źródłowa i perspektywy wykorzystania* [w:] *Kamienie milowe w kartografii*, red. J. Ostrowski, P.E. Wespiański, Warszawa 2013, s. 205–208 (Z dziejów kartografii. T. 17).

SUMMARY

Zdzisław Noga

A TOPOGRAPHIC MAP OF GALICIA, A SO-CALLED MIEG'S MAP, AS A SOURCE FOR LOCAL HISTORY

The article contains basic information about an Austrian military topographic map of Galicia, which is called Mieg's map, after the surname of an Austrian officer who supervised its preparation. The map contains 413 sheets at a scale of 1 : 28 800 and is kept in the War Archives in Vienna. Three out of fifteen planned volumes have been published so far. The map constitutes an excellent source for local history research as it is the oldest such precise representation of Polish lands of the first Austrian Partition from the pre-industrial period. It documents the condition of the natural environment as well as the cultural landscape. It is also accompanied by military descriptions. The edition of the map constitutes an impulse for new research on the history of little homelands.